

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:3. 2009

Vill du äkta denna kvinna?

Universitetsstuderandes föräktenskapliga sexualrelationer
och giftermål i 1600-talets Uppsala och Åbo

Av Mari Välimäki

I augusti 1685 kom pigan Kerstin Klang till Uppsala universitets konsistorium med begäran om att studenten Sveno Lyrell borde fullfölja det äktenskapslöfte han hade gett Kerstin. Som en konsekvens av relationen hade Kerstin dessutom fött ett barn. Sveno nekade till allt. Han hade varken lovat Kerstin äktenskap eller haft könsumgänge med henne. Konsistoriet fann emellertid att Kerstin hade stark bevisning mot Sveno och uppmanade honom flera gånger att gifta sig med Kerstin. Men Sveno ville inte och varken konsistoriet eller domkapitlet kunde övertala honom till äktenskap.¹

För världsliga domstolar var 1600-talet ett sekel av förändringar ur sedlighetsbrotts- och äktenskapsynpunkt. Lagstiftningen och rättegångsproceduren befann sig under omvandling eftersom staten och kyrkan försökte kontrollera föräktenskapligt sex och familjebildning. Kyrkan var bunden till staten och staten till bibeltrogen lag allt sedan 1593 års Uppsalamöte. Samtidigt försökte staten minska kyrkans makt. I den här artikeln undersöks de föräktenskapliga relationer, gällande studenter, som rannsakades vid Uppsala universitets och Åbo Akademis konsistorier, framför allt med fokus på mål där konsistorierna försökte övertala paren att gifta sig. Analysen kommer särskilt att koncentrera sig på förändringar i domstolspraxis, statens strävan att centralisera makten, samt familjens och individens roll och möjligheter vid äktenskapsdiskussioner. Källmaterialet möjliggör även en undersökning av regionala skillnader mellan två områden: Uppsala, en stad vars huvudnäring var jordbruket och Åbo, där människorna livnärde sig på handel.²

1. Hans Sallander (red.), *Uppsala universitets akademiska konsistoriets protokoll: delar II–XXII* (Uppsala 1969–1977), (UUAKP) XVII 26/8 1685; UUAKP XVIII 22/6, 7/7 1686.

2. Lars Geschwind, *Stökiga studenter: social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet* (Uppsala 2001) s. 48f; Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (Helsingfors 2001) s. 40.

Fil. mag. Mari Välimäki, f. 1981, är doktorand vid Institutionen för historievetenskap och filosofi, Tammerfors universitet, Finland. Arbetsnamnet på hennes avhandling är "Student, giftermål och karriär: Giftermåls betydelse för ståndscirkulation i 1600- och 1700-talens Sverige".

Adress: Vaahterakuja 1 a 20, 33840 Tammerfors, Finland

E-post: mari.valimaki@uta.fi

Uppsala universitets konsistorium rannsakade 114 mål om föräktenskapligt sex under 1600-talet. Av dessa mål gällde 30 brytande av äktenskapslöfte. I Åbo var motsvarande siffror 78 respektive 24. I båda universitetsstäderna övertalades tio par att gifta sig, det vill säga av alla par som beskyldes för föräktenskapligt sex tvingades tolv procent i Åbo och åtta procent i Uppsala att gifta sig. Andelen par som övertalades var med andra ord inte stor. Det var vanligare att konsistorierna inte övertalade paret att gifta sig. Man skall också ha i minnet att dessa par hade kommit till konsistoriet eftersom de var oeniga om vad som hänt mellan dem. Förmodligen representerar de därför inte ett vanligt sätt att ingå äktenskap. Via dessa specialfall går det dock att undersöka hur konsistorierna utövade makt när det gällde frågan om äktenskap. Hänsyn skall också tas till hur konsistoriernas protokoll fungerar som källor. Protokollens uppgift var att argumentera för domstolens domar och beslut. De representerar därför huvudsakligen domstolens syn på målet, men det går också att finna individens och släktens röst i protokollen.³

Tidigare har forskare i Norden undersökt äktenskap i samband med föräktenskapligt sex, genom kvinnors rättigheter och roll i domstolar samt i samband med hedersuppfattning.⁴ Forskarna har iakttagit att en viss maktkamp existerade om jurisdiktionen i fråga om äktenskapet under 1600-talet. Kyrkan, släkterna och staten hade alla samma mål, men olika uppfattning om hur målet skulle nås. Forskningen har även fäst avseende vid de förändringar i rättegångsproceduren som hade inverkan på rannsakandet av målet. Vid lägre världsliga domstolar förändrades proceduren från kollektiv- till en individorienterad. Vid dessa ökade bevisningens roll.⁵ Enligt Malin Lennartsson ägde denna utveckling även rum i förhållande till äktenskapslöftesmål, med resultatet att de inblandade delades i två läger där det första lägre – ting,

3. Raisa Maria Toivo, *Mother, wife and witch: authority and status in court record narratives in early modern Finland* (Tampere 2006) s. 99–113; David Warren Sabeau, "Peasant voices and bureaucratic texts: narrative structure in early modern German protocols" i Peter Becker & William Clarcck (red.), *Little tools of knowledge: historical essays on academic and bureaucratic practices* (Michigan 2001).

4. Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyden vartijoina: seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700* (Helsingfors 1996); Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam: ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880* (Lund 1997); Anu Pyllkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet: nainen ja maalaistalousoikeuskäytännön valossa 1600–1710* (Jyväskylä 1990); Marja Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna: från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen* (Stockholm 1996); Kari Telste, *Brutte løfter: en kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700–1900* (Oslo 2000); Rudolf Thunander, *Förbjuden kärlek: sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i 1600-talets Sverige* (Stockholm 1992).

5. Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män: genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal* (Uppsala 1998) s. 205f; Malin Lennartsson, *I säng och säte: relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland* (Lund 1999) s. 318f; Taussi Sjöberg (1996) s. 153.

släkt, man – makt ökade på bekostnad av det andra lägret bestående av kyrka, individ och kvinna.⁶

Tidigare forskning har tagit liten hänsyn till specialdomstolar som universitetens konsistorier.⁷ Uppsala universitet (grundat 1477) och Åbo Akademi (grundat 1640) bildade egna kollektiv inom städerna och de hade egna domstolar, konsistorier. Under konsistoriernas jurisdiktion låg studenterna, professorerna och deras familjer, samt gårdsfolk, men också universitetets tjänstefolk och universitetsbönderna.⁸ Universiteten⁹ var bundna till staten och till den ortodoxa lutheranska trosuppfattningen. Här ämnar jag synliggöra hur konsistorierna i Uppsala och Åbo uppfyllde statens och kyrkans strävan vid äktenskapslöftesmål i och med att de rannsokade blivande präster, civilämbetsmän och lärare.

Konsistorierna, domkapitlet och jurisdiktionen

Uppsala universitets och Åbo Akademis konsistorier var lägreinstanser och de ansvarade för sina handlingar och domar inför universitetens kansler och hovrätten. Emellertid var konsistoriernas roll inte enbart att rannsaka och döma i studenternas mål, utan även att uppfostra studenterna genom att övervaka att dessa var lydiga inför Gud och universitetet.¹⁰ Konsistorierna försökte leda studenterna in på den rätta vägen också i mål om föräktenskapliga relationer.

Under 1600-talet kriminaliserades föräktenskapligt sex och lagrubriken ändrades från mökränkning till lägersmål eller lönskaläge.¹¹ Enligt Malin

6. Lennartsson (1999) s. 323.

7. Se Sølvi Sogner, "Conclusions: the Nordic model", i Eva Österberg & Sølvi Sogner (red.), *People meet the law: control and conflict-handling in the courts: the Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period* (Stamsund 2000) s. 270.

8. Gustaf Adols privilegier för Upsala Universitet 25/6 1625 & 1626 års konstitutioner, Caput primum & tertium, i Claes Annerstaedt (red.), *Upsala universitets historia: bihang I: handlingar 1477–1654* (Upsala 1877); 1655 års konstitutioner, I & III, i Per Ström (red.), *Promotionsfesten i Uppsala den 27 maj 2005* (Stockholm 2005); Brahes konstitutioner av år 1661, I & III, i C. M. Chybergson (red.), *Per Brahes konstitutioner av år 1661 för Åbo akademi* (Åbo 1920).

9. Uppsala universitet kallades universitet under 1600-talet när yngre instanser för högre utbildning kallades akademi såsom Åbo och Dorpats akademier. När båda behandlas används pluralformen universiteten, medan om de behandlas var för sig används begreppen universitet och akademi. Lindroth (1975) s. 47–56, 94.

10. Matti Klinge (red.), *Helsingin yliopisto 1640–1990, I osa, kuninkaallinen Turun akatemia 1640–1808* (Helsingfors 1987) s. 111f.

11. Mökränkning hände när man hade samlag med en välfrejdad jungfru. I dessa mål tolkades det som att mannen hade brutit mot kvinnans förmyndare. Kvinnan var inte sakägare eller svarande. Under 1650-talet blev kvinnan själv ansvarig för brott gällande föräktenskapligt sex och det bestämdes att kvinnan borde böta om brottet upprepades. 1694 bestämdes det dock att kvinnan borde böta också för första gången. Aalto (1996) s. 104–107, 116–119; Taussi Sjöberg (1996) s. 153.

Lennartsson tvingades par i Småland under 1650-talet att gifta sig bara i mål om brutet äktenskapslöfte, medan par i lägersmål enbart dömdes för föräktenskapligt samlag.¹² Konsistorierna övertalade par att gifta sig huvudsakligen när målet gällde brutet äktenskapslöfte men också i tre fall gällande lägersmål fram till 1650-talet. Med de här lägersmålen tillämpade konsistorierna mökränkingsbalken och under senare hälften av seklet övertalades paret att gifta sig i båda städerna bara när kvinnan appellerade till äktenskapslöfte, såsom skedde i Småland.

I mål om brutet äktenskapslöfte var jurisdiktionen tudelad mellan världsliga och andliga domstolar. Ända fram till 1690-talet fanns det emellertid inga exakta anvisningar om hur rannsakingen av mål skulle vara indelad.¹³ Mer preciserade stadgar om hur denna jurisdiktion borde delas i mål gällande förlovning gavs i 1686 års kyrkolag. Världsliga domstolar hade rätt att undersöka ärendet om trolovade hade haft samlag och den ena av parterna nekade till gärningen. Världsliga domstolar hade också rätt att döma vid lägersmål. Domkapitlen hade rätt att döma om äktenskap kunde ingås eller upplösas med gott samvete samt om trolovningen kunde upplösas när samlag väl hade skett. De hade också rätt att utreda vilka skäl, utöver hor, som kunde bryta trolovningen.¹⁴ Under domkapitlets jurisdiktion lydde de rent kyrkliga angelägenheterna, det vill säga den religiösa sidan av äktenskapet.¹⁵

I Uppsala universitets konsistorieprotokoll går det att se att under 1660-talet var jurisdiktionen delad mellan världsliga och andliga domstolar, där domkapitlet rannsakade och bestämde om förlovningen var laglig medan konsistoriet bestämde om olagliga samlag.¹⁶ I praktiken rannsakade konsistoriet i Uppsala om det fanns bevisning om löfte eller förlovning och samlag. Samtidigt definierade de även vad som ansågs vara tillräcklig bevisning när det gällde löftet. I mål där bevisning fanns försökte konsistoriet först själv övertala paret att gifta sig. Om det inte lyckades fördes målet över till domkapitlet, som hade rätt att ge ett definitivt beslut om parets förbindelse kunde upplösas. I dessa fall väntade konsistoriet först på domkapitlets beslut innan de dömde parterna för föräktenskapligt sex. Domkapitlet i Uppsala kunde också råda konsistoriet att arbeta för att få paret att gifta sig efter rannsak-

12. Lennartsson (1999) s. 318.

13. Lennartsson (1999) s. 40f, 308–310.

14. 1686 kyrkolag (KL) XV § 1, 14; XVI, i Lahja-Irene Hellemaa & Anja Jussila & Martti Parvio (red.), *Kircko-Laki Ja Ordningi 1686* (Juva 1986).

15. Lennartsson (1999) s. 41.

16. UUA KP VII 30/11 1665.

ningen i domkapitlet.¹⁷ Domkapitlet och konsistoriet samarbetade med andra ord för att få paret att gifta sig, vilket var en praktik som inte förändrades efter införandet av den nya kyrkolagen.

I Åbo var situationen något annorlunda. Fram till 1680-talet rannsakades målet i konsistoriet om det fanns bevisning om äktenskapslöfte och därefter fördes det över till domkapitlet som i Uppsala. Konsistoriet frågade studenten om han ville ingå äktenskap med kvinnan, men när det i Uppsala huvudsakligen var universitetets konsistorium som fick paret att gifta sig, var det i Åbo under 1670- och 1680-talet domkapitlet. I början av 1690-talet förändrades situationen genom att konsistoriet fick en större roll vid äktenskapsförhandlingar. Från denna tid var det konsistoriet och inte domkapitlet som försökte övertala paret att ingå äktenskap.¹⁸ Situationen förändrades efter införandet av den nya kyrkolagen, vars uppgift var att minska kyrkans makt i förhållande till staten.¹⁹ I Åbo ökade alltså konsistoriets makt över äktenskapsförhandlingar när statens makt över kyrkan ökade, medan det i Uppsala verkar som om den världsliga maktens representant, konsistoriet, hade en ganska stor roll vid äktenskapsförhandlingarna under hela seklet.²⁰

Övertalning till äktenskap

Övertalningen riktades alltid till den manliga studenten i konsistorierna. Detta berodde på att enbart kvinnan kunde agera som sakägare vid äktenskapslöftesmål, vilket hade bestämts då Mose lag fogades till landslagen år 1608.²¹ Vid lägersmål, där paret också tvingades ingå äktenskap intill 1650-talet, tolkades gärningen som mökränkning, och där var kvinnans fader eller målsman sakägare enligt lagen.²²

Själva övertalningen gick till så att konsistoriets medlemmar först samtalade med studenten och då framlade vilka påföljder en äktenskapsvägran skulle innebära. Om samtalet med studenten inte föll väl ut kunde konsistoriet

17. UUA KP XII 5/4 1676; UUA KP XV 29/11 1682; UUA KP XIX 22/2 1688.

18. *Konsistorii academici aboensis protokoll: delar II, I–VII*, Helsingfors 1884–1940, (CAAP) III 20/8 1670; CAAP V 11/5 1683; CAAP VI 5/4 1690; CAAP VII 14/11 1694. Man kan få reda på om paret gifte sig efter förhandling i domkapitel genom Helsingfors universitetets Internetsidor. Här finns även information samlad om studenter vid Åbo Akademi. Helsingfors universitetets studentmatrikel

<<http://matrikkeli.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/hakulomake.php>> studenter: Elias Sarcovius (nummer 2056), Michael Zidenius (2524), 12/3 2009.

19. Arne Jarrick & Johan Söderberg, *Odygd och vanära: folk och brott i gamla Stockholm* (Stockholm 1998) s. 123f.

20. Se även Lennartsson (1999) s. 312.

21. Aalto (1996) s. 105f; Pylkkänen (1990) s. 132.

22. CAAP I 4/12 1644, 9/2 1648; UUA KP IV 16/2 1655.

försöka inverka på studentens beslut genom att döma ut ett kännbart straff.²³ År 1665 ville Johan Tibergh, en student från Uppsala, inte gifta sig med den gamle vaktmästarens dotter, fastän han hade gett henne löfte om äktenskap. Tibergh bötfälldes därmed med 40 mark för mökränkning, relegerades för fyra år och beordrades dessutom att förlika sig med kvinnan genom att betala 100 koppardaler samt ytterligare 200 daler till underhållet av barnet. Han skulle dessutom sitta i fängelse en månad. Domen skulle verkställas om han inte gifte sig med kvinnan. Två dagar efter avkunnandet av domen lyckades en doktor Stigzelius övertala Johan att gifta sig med kvinnan. Konsistoriets hotande dom uppfyllde därmed sitt syfte.²⁴

Konsistoriet avkunnade därmed domar som var avsedda för att slå både ekonomiskt och psykologiskt.²⁵ Enbart böterna (40 mark) motsvarade en students genomsnittliga årsinkomst om han studerade på stipendium.²⁶ För Johan var domen inte bara hård för att han hade brutit äktenskapslöftet till barnets moder, utan också eftersom han hade ljugit för konsistoriet om sina föräldrar, och för sina föräldrar om konsistoriet. Johan hade låtit konsistoriet förstå att föräldrarna var emot äktenskapet och föräldrarna hade i sin tur fått höra att konsistoriet bemött honom dåligt. Konsistoriet ansåg det därför nödvändigt att tillrättvisa Johan för hans beteende, inte minst eftersom uppfostran utgjorde en av konsistoriets viktigaste uppgifter.²⁷ Genom sitt handlande hade Johan äventyrat universitetets kollektiva heder både på lokal nivå och gentemot staten. Det var universiteten som förmedlade centralmaktens ideal och normer, vilka studenten borde ha lärt sig att förstå och uppskatta.²⁸ Därför borde studenten inte enbart straffas med böter utan också med en kollektiv disciplinär åtgärd, suspension, som skärpte straffets ekonomiska och psykologiska kraft.

Suspensionen innebar uteslutning från universitetssamhället och från staden.²⁹ Suspensionstiden varierade vanligtvis från ett till tre år. I universitets-

23. CAAP I 19/4 1654; UUA KP VII 24/5 1665; UUA KP IX 11/3 1671.

24. UUA KP VII 26/5 1665; Se även Gudrun Andersson, "Kåta studenter och giftaslystna pigor: individuell och kollektiv heder under 1600-talet" i Janne Backlund, Anders Florén, Åsa Karlsson, Hans Norman & Maria Ågern (red.), *Historiska etyder: en vänbok till Stellan Dahlgren* (Uppsala 1997) s. 12.

25. Lindstedt Cronberg (1997) s. 206.

26. Claes Annerstaedt, *Uppsala universitets historia 2:2: 1655–1718: universitetets organisation och verksamhet* (Uppsala 1909) s. 418.

27. Klinge (1987) s. 112.

28. Andersson (1997) s. 19f; Lars Geschwind, "Education and upbringing: Swedish universities in the seventeenth century", i Kekke Stadin (red.), *Society, towns and masculinity: aspects on early modern society in the Baltic area* (Stockholm 2000) s. 124f.

29. 1626 års konstitutioner I 8. 1655 års konstitutioner I 8. Brahes konstitutioner av år 1661 I 8.

statuterna nämns att efter två års frånvaro från universitetet var studenten inte längre medlem av universitetssamfundet.³⁰ Johan Tibergh hotades av fyra års suspension, vilket skulle innebära att en lovande karriär som präst, lärare eller civil ämbetsman skulle ha avslutats, samt att hans privilegier som medlem av universitetssamfundet skulle ha förverkats. Johan hade också agerat mot sina föräldrars vilja, vilket potentiellt innebar att de kunde vägra ta emot honom om han ville återvända hem. Universitetsstudenter var också befriade från militärtjänst³¹ och Sverige befann sig under 1600-talet nästan oavbrutet i krig. En student som lämnade universitetet riskerade därmed att hamna i armén. Det är inte underligt att Johan slutligen gick med på att gifta sig med vaktmästarens dotter.

Övertalad till äktenskap vid lägersmål

Konsistorierna tvingade under första halvan av seklet tre par att gifta sig efter ha haft olagliga samlag, men där kvinnan inte appellerade till äktenskapslöfte.³² I dessa fall tolkades målen som mökränkning där man kunde gottgöra samlag med äktenskap.³³ Männen medgav i de tre fallen gärningen och var därmed förpliktigade att ersätta kvinnan. I två av fallen vet vi att parterna var bördiga från samma stånd. I Uppsala hade studenten Johannes Jacobus Lenandrum, prästson, haft samlag med en prästdotter och i Åbo hade en student, bondsonen Henricus Johannes Juonikas, haft samlag med en piga på sin hemgård.³⁴ På landsbygden var det vanligt att unga kvinnor och män lämnade hemmet för att gå i tjänst på andra gårdar, varför det är sannolikt att kvinnan hade lämnat sin hemgård för att gå i tjänst på Juonikas gård. Även om studenter kunde avancera i ståndshierarkin genom att skriva in sig på universitet förefaller det som om ståndsbakgrunden också hade betydelse vid mål gällande föräktenskapliga förhållanden och äktenskap. Enligt gammal sedvana borde par från samma stånd äkta varandra efter föräktenskapligt samlag, men om paret kom från olika stånd brukade man gottgöra kvinnan enligt lag och ta hand om barnets uppehälle.³⁵ I lägersmål var därför mannens erkännande viktigt men också paret sociala förenlighet hade betydelse. Någon skillnad mellan Uppsala och Åbo fanns inte i de här fallen.

30. 1655 års konstitutioner XXIV, Om studenternas privilegier 14.

31. 1655 års konstitutioner XXIV, Om studenternas privilegier 8.

32. CAAP I 4/12 1644, 9/2 1648; UUA KP IV 16/2 1655.

33. K r L L giftermålsbalken III; Konung Magnus Erikssons Stadslag: giftermålsbalken III, i C. J. Schlyter, *Samling av Sveriges gamla lagar* (Lund 1865).

34. UUA KP IV 16/2 1655; CAAP I 9/2 1648.

35. Aalto (1996) s. 72, 188–191.

Övertalad till äktenskap enligt löfte

Även om kyrkoordningen krävde formell förlovning och samlag för att paret skulle anses som gifta³⁶ krävde domstolen i Småland under 1650-talet bara samlag och löfte.³⁷ Det medförde att även hemliga löften ansågs som bindande och att paret borde genomgå officiell vigsel. Domstolen krävde inte konkret bevisning för löftet utan det räckte att kvinnan var gravid och appellerade till löftet, samt att paret förhållande var allmänt känt.³⁸ Om mannen nekade till kvinnans beskyllningar var han tvungen att fria sig själv med ed. Emellertid utgav Uppsala stiftsynod en befallning om äktenskapslöftets rannsaking år 1648 och på basis av denna befallning var det nu kvinnans plikt att ha två eller tre pålitliga vittnen som kunde intyga äktenskapslöftet.³⁹ Under senare hälften av seklet ökade också bevisningens betydelse när rättsystemet förändrades. Detta innebar att kvinnan tvingades presentera vittnen och bevisning om själva löftet eller förlovningen.⁴⁰ I samband med att bevisningens betydelse växte förlorade edgårdsmannainstitutionen sin betydelse och upphävdes slutligen 1695.⁴¹ Dessa förändringar märks också i konsistorieprotokollen.

Under 1650-talet tvingade Åbo Akademis konsistorium vid ett tillfälle ett par att gifta sig när målet gällde brutet äktenskapslöfte. I målet erkände mannen samlag och kvinnan behövde därmed inte presentera bevisning om löftet eftersom det för konsistoriet räckte att mannen hade erkänt förhållandet, med andra ord samma praxis som gällde i Småland vid samma tid. Under 1670- och 1680-talet, då Åbo domkapitel huvudsakligen övertalade par att gifta sig, frågade konsistoriet om paret ville äkta varandra i mål där mannen erkände löftet.⁴² I mål där kvinnan appellerade till löftet och där mannen nekade måste han svära sig fri om kvinnan enligt konsistoriets åsikt hade tillräcklig bevisning om givet löfte eller förhållandet. Om kvinnan inte hade bevisning behövde mannen inte heller svära sig fri. I det fall kvinnan enbart kunde bevisa att paret hade haft samlag vid ett enskilt tillfälle, tolkades detta inte som ett förhål-

36. 1571 kyrkioordning (KO): om åtskildnad j echtenskap, i *Kyrko-ordningar och förslag dertill före 1686: första afdelning*, (Stockholm 1872).

37. Lennartsson (1999) s. 318f.

38. Med hemligt löfte avsågs att paret gav ett löfte till varandra utan vittnen. Svenska kyrkan var emot hemliga förlovningar, och kyrkoordningen förbjöd dem, men när paret gav ett hemligt löfte och hade samlag, uppfattades de som äkta par. Mia Korpiola, *Between betrothal and bedding: the making of marriage in Sweden, ca. 1200–1610* (Helsingfors 2004) s. 222–230; Lennartsson (1999) s. 87, 160–161.

39. Korpiola (2004) s. 229.

40. Lennartsson (1999) s. 318; Andersson (1998) s. 204–206; Pylkkänen (1990) s. 236–240; Taussi Sjöberg (1996) s. 22.

41. Taussi Sjöberg (1996) s. 22f; Thunander (1992) s. 83f; Toivo (2006) s. 136f.

42. CAAP III 20/8 1670; CAAP V 11/5 1683.

lande utan paret dömdes för lägersmål.⁴³ Under sista årtiondet av 1600-talet förändrades situationen: konsistoriet började övertala alla par att gifta sig när kvinnan appellerade till äktenskapslöfte. I dessa mål tvingades paret att gifta sig som en följd av studentens erkännande eller paret förhållande. Kvinnan behövde inte ha konkreta bevis om själva löftet utan bara om förhållandet.⁴⁴ Här skilde sig Åbo Akademis praxis gentemot den i Småland.

Utvecklingen i Uppsala var mer lik den i Småland. Av konsistorieprotokollen framgår det att betydelsen av konkret bevisning växte mot slutet av 1680-talet. Innan dess hade det räckt för konsistoriet om kvinnan kunde bevisa att paret hade haft en relation under en längre tid,⁴⁵ eller att mannen erkände löftet om äktenskap till kvinnan.⁴⁶ Trots att Uppsala stiftssynod hade bestämt att kvinnan måste ha två vittnen om löftet räckte det för konsistoriet om kvinnan kunde bevisa förhållandet. I november 1682 övertalades till exempel Sveno Löthenius att gifta sig med Elias Michelssons dotter efter att sagt till henne att hon inte behöver vara rädd, han skulle svara för allt. Sveno hade inte gett ett konkret löfte om äktenskap men han erkände samlag. Sveno hade agerat som hemlärare för Elias son och delat köket som sovrum med Elias dotter. Domstolen tolkade det som att paret hade haft förhållande med varandra och eftersom Sveno erkände samlag ansåg konsistorium att de borde gifta sig. Mot slutet av seklet var dock kvinnan tvungen att bevisa att ett löfte hade getts, eller som i Kerstin Klangs och Sveno Lyrells fall, för att äktenskapsförhandlingar skulle inledas mellan mannen och kvinnans släkt.⁴⁷ Bevisning enbart om förhållandet räckte inte längre, utan paret dömdes i dessa mål för lägersmål, vilket skedde i Småland.

I Åbo förefaller det som om domstolen under hela 1600-talet höll sig närmare kyrkans syn på äktenskap än vad den gjorde i Uppsala. Åbo Akademis konsistorium ansåg att bevisning om förhållandet räckte för att paret borde gifta sig, kvinnorna behövde inte bevisa själva löftet. Under 1690-talet försökte också konsistoriet övertala alla par att gifta sig i mål som gällde brutet äktenskapslöfte, och på detta sätt följde man kyrkans strävan att få så många människor som möjligt att gifta sig.⁴⁸

43. Se till exempel CAAP I 15/3, 12/4 1648, 20/5, 15/8, 14/11, 28/11 1649; CAAP II 19/3, 19/4 1662.

44. CAAP VI 15/4 1690; CAAP VII 29/1 1691, 14/11 1694.

45. Paret hade känt varandra åtminstone i två års tid. UUA KP XIV 10/11 1680.

46. UUA KP III 15/12 1647; UUA KP VII 8/3 1665; UUA KP XV 3/5 1682.

47. Se om Sveno Löthenius UUA KP XV 29/11 1682 och om Sveno Lyrell UUA KP XVIII 26/8 1685, 21/1 1687.

48. Lennartsson (1999) s. 232.

På andra sidan Östersjön, i Uppsala, förändrades rättegångsprocessen samtidigt som i Småland. Den här utvecklingen influerade särskilt kvinnor från lägre stånd eftersom det var framför allt de som levde enligt gamla sedvanor, medan kvinnor från högre stånd förefaller ha anammat en ny moral.⁴⁹ Exempelvis hade tvätterskan Annika Olofsdotter legat med studenten Henricus Hasselqvist under samtycke från Annikas mor, emedan mor och dotter hade litat på det äktenskapslöfte som Henricus hade gett. Annika hade emellertid ingen konkret bevisning om löftet, som skriftlig utfästelse eller vittnen. Däremot kunde änkan Maria Beckius lägga fram både skriftligt avtal och vittnen för förlovningen mellan henne och studenten Johan Ulbohm, som efter förlovningen hade gett sig av från Uppsala.⁵⁰

Tidigare forskning har visat att mannens position i äktenskapslöftes-mål blev lättare i jämförelse med kvinnans beroende på skillnader mellan rättsprocessen och folkliga sedvänjor. Mannen kunde neka till ett givet äktenskapslöfte om det inte fanns vittnen och när edgårdmansinstitutionen upphävdes behövde han inte heller svära sig fri från beskyllningar.⁵¹ Detta var situationen i Uppsala sedan mitten av 1690-talet där mannen inte behövde svära sig fri från kvinnans beskyllning, om hon inte kunde bevisa den.⁵² I Åbo var mannen ännu på 1690-talet knuten till kvinnan om kvinnan kunde bevisa förhållandet. Emellertid var konsistorierna och domkapitlen inte de enda auktoriteterna som hade något att säga till om vid äktenskapsförhandlingar. Enligt hustavlan borde barnen hedra sina föräldrar och kyrkolagen betonade föräldrarnas åsikt vid äktenskapsförhandlingar.

Släkt, konsistorier och äktenskap

Staten, släkterna och kyrkan hade alla samma mål: att få människor att gifta sig efter ett föräktenskapligt förhållande. Kyrkan ville vägleda folket att leva enligt Guds vilja. Staten höll med kyrkan, men också med släkterna eftersom man ville förhindra oordning inom samhället. Utomäktenskapliga barn våldade knepiga sociala och ekonomiska problem med faderskap, äganderätt och arvsförhållanden. Därför var också folket villigt att följa staten och kyrkan i ärenden som rörde för- eller utomäktenskapliga relationer. Parterna hade dock olika uppfattning om vad som var betydelsefullt vid ingående av äkten-

49. Aalto (1996) s. 218; Andersson (1998) s. 205f; Lindstedt Cronberg (1997) s. 206f; Se emellertid även Telste (2000) s. 67f.

50. UUA KP XXI 14/3, 21/3, 13/6 1696, 27/2 1697, 12/3 1698.

51. Andersson (1998) s. 205f; Lindstedt Cronberg (1997) s. 206f.

52. UUA KP XXI 13/6 1696.

skap. Släkterna ville kontrollera sina barns äktenskap, speciellt inom jordägan-
de släkter och adeln.⁵³ Förmögna släkters vilja att kontrollera äktenskapen
sammanföll med centraliseringen av statsmakten och edgärdsmannainsti-
tutionens minskade betydelse vid rättegångsprocessen. Efter reduktionen
flyttades domareämbetena från adeln till häradshövdingar, vilket minskade
högadelns makt.⁵⁴

I och med reformationen erkände kyrkan familjens makt över barnens
giftermål eftersom barnen borde underordna sig föräldrarnas vilja enligt
Guds ord.⁵⁵ I kyrkoordningen betonades att kvinnor borde hedra föräldrarnas
eller målsmans vilja med äktenskap och hemliga förlovningar ogillades. Den
nya kyrkolagen antogs 1686 och här betonades att även sönerna måste, liksom
döttrarna, följa föräldrarnas vilja vid äktenskapsförhandlingar.⁵⁶ Denna para-
graf drevs fram av adeln eftersom de ville skydda sin egendom genom äkten-
skap,⁵⁷ vilket inträffade under samma period som maktens centraliserades.
När saken gällde brutet äktenskapslöfte var dock betydelsen av föräldrarnas
åsikt begränsad. Föräldrarna hördes bara om mannen eller kvinnan var under-
årig, annars måste mannen själv svara för sitt brott.⁵⁸ Vilken var då familjens
roll i äktenskapsförhandlingar vid konsistorierna i Uppsala och Åbo?

Uppsala universitets konsistorium frågade manliga studenters föräldrar om
deras åsikt enbart i mål där paret ansågs förpliktat att gifta sig, det vill säga
där det existerade tillräcklig bevisning eller kunskap om parets förhållande
eller om löftet. Vanligen var studentens föräldrar här emot sonens äktenskap.
Studentens familjer ville i stället förlika brottet med kvinnans familj, samt
inför domstol och inför Gud. Vid Uppsala minskade studenternas föräldrars
roll under senare hälften av seklet. Detta kunde bero på att konsistoriet mer
sällan försökte tvinga paret att gifta sig eftersom kvinnorna inte kunde lägga
fram den krävda bevisningen om löfte. Förändringen kan även ha varit en
följd av den nya kyrkolagen eftersom denna preciserade att föräldrarnas åsikt
bara borde höras vid äktenskapslöftesmål när mannen var underårig.⁵⁹ Det är
med andra ord möjligt att konsistoriet inte efterfrågade föräldrarnas åsikt,
under 1680- och 1690-talet, utifrån att studenterna i dessa mål var vuxna.

53. Lennartsson (1999) s. 319, 323; Pylkkänen (1990) s. 183–186; Thunander (1992) s. 12f; Korpiola (2004) s. 220.

54. Taussi Sjöberg (1996) s. 22f.

55. Korpiola (2004) s. 210.

56. KO: ordning om echtenskap; KL XV § 6

57. Korpiola (2004) s. 220.

58. KL XV § 14.

59. KL XV § 14.

De manliga studenternas familjer krävde vanligtvis att paret inte skulle ingå äktenskap i Uppsala, medan kvinnornas familjer i allmänhet var för äktenskapet. I äktenskapslöftesmål var det inte enbart en fråga om sedlighet utan det handlade också om löftet mellan två familjer. Studenten hade inte bara brutit sitt löfte om äktenskap till kvinnan utan också till hennes familj, och då var det hans plikt att rätta till situationen. Här verkar det som om kvinnans familjs förmögenhet hade inverkan på hur mycket familjen kunde stödja kvinnan under rannsakingen.⁶⁰ Exempelvis lovade åländska kyrkovärden och bonden Elias Michelsson att bekosta studenten Sveno Löthenius studier om denne ingick äktenskap med Elias dotter efter utexamineringen. Sveno gick med på villkoren eftersom hans föräldrar önskade att han skulle bli präst.⁶¹ Pigan Kerstin Klang fick också stöd av sin familj. Hon berättade för konsistorium att hon var fattig, men under rannsakingen fick hon med stor sannolikhet finansiellt stöd från sin familj som var borgare i Uppsala och Stockholm. Detta för att betala en advokat och för att söka fram vittnen i Stockholm och föra dem till rättegången Uppsala.⁶² Kerstins syster, svåger och morbröder vittnade i konsistoriet till hennes förmån och mot Sveno Lyrell om förhållandet och förlovningen. Under rannsakingen fick Kerstin därtill stöd av systemen, som inte försköt Kerstin trots att hon hade ett utomäktenskapligt barn.⁶³

I Åbo frågade man efter föräldrarnas åsikt om söners äktenskap i endast två mål under 1690-talet,⁶⁴ medan kvinnans familj inte var med i konsistoriet i ett enda fall när paret övertalades att gifta sig. Skillnaden mellan städerna är påfallande stor. Varför var familjerna inte på plats, varken med studenterna eller kvinnorna? För kvinnornas del kan denna skillnad bero på att i nuvarande västra Finlands område ansågs en kvinna vara fullvuxen i och med att hon lämnade hemmet, och därmed ansvarade hon själv för sedlighetsbrott och i mål om brutet äktenskapslöfte.⁶⁵

En mer genomgripande orsak till skillnaden mellan Uppsala och Åbo kunde vara att man vägde föräldrarnas synpunkter på barnens val av äktenskapspartner olika. Lagen om föräldrarnas roll och barnens samtycke vid äktenskap var tudelad. Föräldrarna hade makt över sina barn vid valet av äktenskapspartner,

60. Se också Andersson (1998) s. 198f.

61. UUAKP XV 3/5, 24/5, 29/11 1682.

62. UUAKP XVII 26/8, 23/9, 21/10 1685; UUAKP XVIII 20/1 1686.

63. UUAKP XVII 21/10 1685.

64. CAAP VII 11/3 1691, 14/11 1694.

65. Pylkkänen (1990) s. 136f, 239.

men enligt kyrkolagarna kunde de inte tvinga barnen att gifta sig.⁶⁶ För domstolarna fanns det i praktiken två olika sätt att hantera dessa meningsskiljaktigheter. Den ena var att betona föräldrarnas eller förmyndarens makt vid äktenskapsprocessen. Den andra var att betona brudparets samtycke, varvid föräldrarnas samtycke ansågs som moraliskt men inte lagligt bindande.⁶⁷ Det verkar som om dessa två sätt att se på saken skapade ett glapp mellan kyrkan och släkterna.⁶⁸ Även om kyrkolagen betonade både föräldrarnas och barnens åsikt i äktenskapsförhandlingar, var kyrkan mera för individens rätt och frihet att välja äkta hälft. Speciellt var situationen sådan när saken gällde brutet äktenskapslöfte. Stockholms domkapitel ansåg till exempel att om det fanns bevisning om löftet, borde det uppfyllas även om föräldrarna skulle ha varit emot giftermålet,⁶⁹ medan adeln och förmögna familjer ville, som vi sett ovan, kontrollera barnens äktenskap för att skydda sin egendom. Vid Uppsala universitetets konsistorium betonades föräldrarnas roll i äktenskapslöftesmål mer än vid Åbo Akademis konsistorium. I Åbo dömdes dessa handlingar på individnivå, det vill säga konsistoriet värderade kyrkans uppfattning högre än släkternas åsikt. I Uppsala däremot hade släkterna mera bestämmanderätt vid äktenskapsförhandlingarna. Det betydde att kvinnan och mannen i högre grad kunde inverka på resultatet i Åbo, medan föräldrarna i Uppsala ända fram till 1680-talet kunde hindra sonens äktenskap genom att uttrycka sitt motstånd.

Kyrkans makt i Åbo och den världsliga makten i Uppsala

Under 1600-talet förändrades sambandet mellan föräktenskapligt sex och äktenskap så att paret övertalades till äktenskap enbart när kvinnan appellerade till brutet äktenskapslöfte. Samtidigt förändrades rättegångsproceduren i och med att bevisningens betydelse ökade, liksom också det individuella ansvaret för brottet. Enligt Malin Lennartsson medförde förändringarna att aktörerna delades i två läger när det gällde sedlighetsmål i Småland: 1) tinget, släkten och mannen, 2) kyrkan, individen och kvinnan. Den förra gruppen fick också större makt vid sedlighetsbrott och äktenskapsförhandlingar inför domstol under senare hälften av seklet.

Uppdelningen i två läger kan också erfaras i de två universitetsstäderna.

66. KO: ordning om echtenskap; KL XV § 5, 6.

67. Korpiola (2004) s. 220f.

68. Lennartsson (1999) s. 323.

69. Jarrick & Söderberg (1998) s. 105.

I Uppsala liknade utvecklingen den i Småland. Konsistoriet (ting), släkt och man fick en större roll under de sista årtiondena. Det skall dock nämnas att släktens roll var relativt stor för mannen ända in på 1690-talet, vilket även gällde för kvinnan. Konsistoriet samarbetade med kyrkan i mål som gällde brutna äktenskapslöften, men i samband med att bevisningens roll ökade konsulterades domkapitlet och föräldrarna allt mer sällan. Samtidigt behövde mannen inte ännu svära sig fri från kvinnans beskyllningar.

Åbo representerade det andra lägret. Här hade kyrkan och dess ideal om individen samt kvinnan alla stora roller under hela seklet. Även om ansvaret för att övertala paret till äktenskap överfördes till konsistoriet från domkapitlet, agerade konsistoriet enligt gamla sedvanor. Detta innebar att kyrkans synpunkt representerades, att man underströk individens ansvar för den egna gärningen, vilket i sin tur minskade släktens roll vid rannsakingen av äktenskapslöftesmål.

Det är svårt att uttala sig om huruvida Åbo släpade efter i utvecklingen, eller om kyrkan där kämpade hårdare om makten än i Uppsala och Småland. Kyrkan, eller åtminstone dess ideal, hade i varje fall en större roll i Åbo än i Uppsala, där förändringarna i rättegångsprocessen var mera bestämmande för rannsakingens karaktär vid äktenskapslöftesmål. Skillnaden mellan städerna kan också ha berott på olika näringsfång. I Uppsala livnärde sig många av stadens invånare på jordbruk, snarare än på hantverk och handel, som man gjorde i Åbo. Tidigare forskning har också visat att kontrollen av äktenskap var särskilt betydelsefull just för jordägande ständer.

Under finska riksdagen år 1864 diskuterades man om förmyndarskap vid äktenskap, vilket var en fråga som delade ständerna i två läger. Huvudsakligen bestod den första gruppen, traditionalisterna, av jordägande adel, bönder och präster medan den andra gruppen, reformatörerna, bestod av borgare.⁷⁰ Denna undersökning av konsistorierna i Åbo och Uppsala har visat att en liknande uppdelning existerade redan på 1600-talet.

70. Korpiola (2004) s. 316f.

Would you like to marry this woman? University students' premarital sexual relations and marriage in 17th-century Uppsala and Åbo

In this article the practices of Uppsala University and Åbo Academy council were studied in the context of the crimes of premarital sex and breaches of promise. Special attention was given to marriage. According to Swedish historian Malin Lennartsson, the State's ambition to centralize power and the changes in the judicial customs during the 17th century, led to the growing power of secular courts, as well as families and men in the hearing of breach of promise cases. At the same time the Church, individuals and women lost power. In Uppsala the development conformed to Lennartsson's findings. However, in Åbo the Church, individuals and women maintained their position throughout the century. It is likely that the difference was due to variations in the economies of the two cities. In Uppsala, the majority of inhabitants were involved in farming and landowning was common, whereas in Åbo the main source of income was trade. Later, in 19th-century Finland, the landowning nobility and peasants wished to retain the guardianship of women, and thus their marriages, whereas burghers were in favor of reform. It appears that this situation existed already in the 17th century.

Keywords: sex, marriage, universities, university colleges, cathedral chapter, family